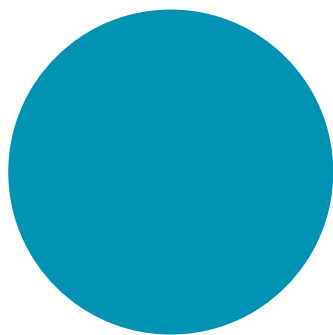

Primera lliçó sobre l'assaig

GONÇAL LÓPEZ-PAMPLÓ

PRIMERA LLIÇÓ SOBRE L'ASSAIG

Primera lliçó ● / 3

Gonçal López-Pampló

PRIMERA LLIÇÓ
SOBRE L'ASSAIG

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Càtedra Màrius Torres de la Universitat de Lleida
2023

Consell d'edició:

Josep Camps (Universitat Oberta de Catalunya)
Francesc Foguet (Universitat Autònoma de Barcelona)
Carme Gregori (Universitat de València)
Magí Sunyer (Universitat Rovira i Virgili)
Caterina Valriu (Universitat de les Illes Balears)
Joan Ramon Veny (Universitat de Lleida), director

Comitè científic:

Helena Buffery (University College Cork)
Roger Friedlein (Ruhr-Universität Bochum)
Enric Gallén (Universitat Pompeu Fabra)
Alfons Gregori (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Josep Murgades (Universitat de Barcelona)
Veronica Orazi (Università di Torino)
Patrizio Rigobon (Università Ca' Foscari Venezia)
Pere Rosselló (Universitat de les Illes Balears)
Albert Rossich (Universitat de Girona)
Biel Sansano (Universitat d'Alacant)

Amb el suport de

Primera edició, setembre de 2023

© Gonçal López-Pampló, 2023

La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs Marc, 92-98 - 08013 Barcelona

ISBN: 978-84-9191-282-8

Dipòsit legal: B. 11378-2023

Imprès a Gráficas Rey

Disseny de la col·lecció: Jordi Avia

Sumari

A L'OMBRA DE MONTAIGNE	9
I. FONAMENTS DE L'ASSAIG	17
1. Definició i paràmetres d'anàlisi	28
2. Assaig deliberatiu	34
3. Assaig divulgatiu	38
4. Precedents de l'assaig	39
II. CARACTERITZACIÓ HABITUAL DE L'ASSAIG	45
5. Ficció i dicció	53
III. CINC COORDENADES PER A UNA ANÀLISI	65
6. L'escriptura en prosa	65
7. El pacte autobiogràfic	67
8. L'argumentació	74
9. El paratext	79
10. La funció social	87
IV. LES FRONTERES DE L'ASSAIG	93
11. El periodisme	95
12. La filosofia, la història i la ciència	100
13. L'autoajuda, la literatura infantil i juvenil i el còmic	104
A MODE DE CONCLUSIÓ: L'ASSAIG EN EL CAMP LITERARI ACTUAL	109
BIBLIOGRAFIA	121
ÍNDIX ANALÍTIC	137

A l'ombra de Montaigne

Cada any, desenes de milers de turistes visiten Saint-Emilion, una vila del sud-oest de França, famosa pels seus monuments i, per damunt de tot, pels seus vins. No molt lluny, enmig d'aquella regió de turons i vinyes, hi ha el petit poble de Sent Miquèu de Montanha (Saint-Michel-de-Montaigne, en francès, llengua que quasi ha esborrat l'occità original). Als afores, uns quants milers de viatgers pelegrinen cada any a una residència nobiliària on es conserva la casa de l'escriptor que va fer universal el lloc, Michel de Montaigne (1533-1592). En un dels extrems del recinte, congelada en el temps, es manté quasi intacta la torre fortificada on l'autor, amb només trenta-vuit anys, es va recloure per a escriure els *Essais*, retirar-se de la vida pública (havia ocupat càrrecs polítics) i protegir-se de les devastadores guerres religioses que assotaven bona part d'Europa. Hi podem contemplar, amb una estranya emoció, els cabirons de fusta on va fer inscriure, en grec i llatí, citacions dels seus autors predilectes. Malgrat l'austeritat de l'espai, on a penes hi ha mobiliari, i a pesar de la modèstia de les instal·lacions museístiques, a la torre de Montaigne s'hi respiren algunes de les característiques pròpies del gènere que ell va contribuir a consolidar, gràcies al gest fundacional de la seua denominació: l'*essai* —l'*assaig*—, una opció literària que mai abans havia estat anomenada així. Com va fer Thoreau (1854) a la cabana tres-cents anys més tard, el recolliment convida a la reflexió individual, centrada en un mateix i oberta als altres, despullada de les exigències formals de la poesia o del teatre i abandonada a la realitat de l'autor, sense cap proposta de ficció que faci d'intermediària. Potser són sensacions exagerades, però tinc la convicció que les compartim moltes de les

persones que, en algun moment de la nostra vida, hem culminat el pelegrinatge fins a la torre de Montaigne. El primer volum dels *Essais* va aparèixer el 1580. Si la memòria no em falla, una placa humil, ben bé invisible, ho recorda a terra, davant de l'edifici de Bordeus on hi havia la impremta on el van estampar per primera vegada. Al cap de pocs anys, el 1596, l'escriptor anglès Francis Bacon va optar per la mateixa denominació a l'hora de titular un llibre de característiques semblants. El nom havia fet fortuna i, amb la reiteració, s'instituïa un gènere literari nou, propi de la sensibilitat humanista que anunciava, lentament, el clima d'idees que donaria pas a la Il·lustració. És ben coneguda l'afirmació de Bacon en el pròleg de la segona edició dels seus *Essays* (1612), en la qual advertia que, a pesar de la novetat del terme, la cosa en si era antiga. Només cal fer una ullada a les pàgines de l'obra de Montaigne per a constatar la influència explícita d'autors com Aristòtil, Sèneca, Marcial, Lucreci, Plutarc, Horaci, Ciceró o Quintilià, per exemple. En efecte, no escriu en el buit: la seua prosa de reflexió subjectiva i general beu de diferents tradicions i models, com ara les obres filosòfiques i morals del seu passat més pròxim, però troba en l'antiguitat clàssica el motor que l'esperona. Alhora, tanmateix, es desvia d'aquesta tradició per a superar-la i rebatejar-la, en un moviment que, amb una afortunada expressió de Pierre Bourdieu (1992), podríem qualificar com a *fer època*. Els *Essais* van marcar un abans i un després en la mesura que proposaren una actualització de la prosa de caràcter moral precedent, adaptada al context d'un redescobriment del jo com a figura central de la pròpia escriptura. No debades, això mateix és el que proclama Montaigne (2007a: 13) en la seua cèlebre nota «Al lector», amb la qual encapçala el primer volum dels *Assaigs*. Pel seu interès, la repro-

duïsc ben bé sencera, amb una sèrie de cursives per a incidir en l'actitud declarada per l'autor:

Ací tens, lector, un llibre de bona fe. [...] No m'hi he proposat cap altre fi que no siga domèstic i privat. No he tingut en compte cap consideració sobre el teu servei, ni sobre la meua glòria. [...] Si haguera buscat el favor del món, m'hauria engalanat millor i m'hauria presentat amb una conducta estudiada. Vull que se m'hi veja en el meu costat simple, natural i ordinari, sense contenció i artifici: perquè *soc jo que em pinte*. Els meus defectes s'hi llegiran de viu en viu, com també la meua forma natural de ser. [...] Si haguera estat entre aquelles nacions que, segons diuen, encara viuen sota la dolça llibertat de les primeres lleis de la natura, t'assegure que de gust m'hi hauria pintat tot sencer, i tot nu. Així, lector, *jo mateix soc la matèria del meu llibre*: no és cap raó perquè esmerces el teu lleure en un assumpte tan frívol i tan va. Adeu, doncs; de Montaigne estant, aquest primer de març de 1580.

Algú podria advertir, no sense raó, del risc que implica aquest apassionament d'aficionat. Entre pelegrinar fins a la torre de Montaigne i estudiar l'assaig hi ha una gran diferència. No és el mateix llegir i interpretar adequadament l'obra de Joan Fuster que passejar-se pel carrer Sant Josep de Sueca. Per a comprendre l'aportació de Josep Pla cal molt més que visitar la casa natal de Palafrugell o ataüllar el mas de Llofriu. Per molt que ens seduïsquen aquestes geografies literàries, per molt rigoroses i actives que siguen les institucions que les preserven, per molt que hàgem llegit les seues obres amb deler, necessitem una mirada atenta sobre l'assaig, tan lliure de prejudicis i tan ben fonamentada com siga possible. Altrament, podríem avorrir qui no compareix aquestes predileccions i, encara més, podríem dissuadir-lo d'interessar-se pel gènere. Això és el que pretenc en

aquesta *primera lliçó*, no sense un cert sentiment de vertigen: oferir una mirada completa, honesta i rigorosa sobre l'assaig. L'encàrrec del llibre m'honra; espere estar a l'altura de la confiança de les persones que me l'encomanaren, com també dels companys amb qui compartirà col·lecció. L'estructura és senzilla. En el primer capítol, per a no fugir d'estudi i agafar el bou per les banyes, m'arriscaré a proporcionar una definició operativa d'assaig. A partir d'ací, proposaré cinc coordenades d'anàlisi que faciliten l'examen de les obres assagístiques, amb exemples concrets. Vull advertir, des d'aquestes primeres pàgines, que no tinc la més mínima pretensió canònica. La tria d'assais que he fet és purament funcional i no pot servir per a elaborar llistes de recomanacions lectores ni establir jerarquies qualitatives. És evident que he procurat incloure títols diversos, més o menys representatius, per a evitar qualsevol biaix indesitjat que faça ombra als plantejaments teòrics. Però la nòmina és incompleta i insuficient, si la mirem en termes d'història de l'assaig. Com sempre, hauré d'assumir la responsabilitat sobre les omissions flagrants que hom hi puga detectar: espere que no se'm tinga en compte la falta de criteri o, encara pitjor, de memòria. Val a dir que, en general, he mirat d'aportar exemples de la tradició catalana i d'altres de pròximes, com ara la castellana o la francesa, per damunt de tot. També he prioritzat aquelles obres estrangeres que estan traduïdes al català, en detriment de les que romanen inèdites en aquesta llengua: em pareix un criteri pràctic per a fer accessibles les lectures a les persones interessades. Cal recordar, igualment, que més enllà de la tria hi ha la ignorància. No vull amagar tot allò que desconec, que és molt. Em falten lectures d'assaig americà o africà i, per desgràcia, sé ben poc de les tradicions en llengua pròpia, com pugen ser les que s'expressen en quítxua, aimara, wòlof o swahili.

El mateix podríem dir de la cultura oriental i, fins i tot, del món eslaú. Em consola pensar que no dec ser cap excepció. És més, diria que em consola saber que ignore tant com seré ignorat: per desgràcia, la literatura catalana no sol aparèixer en les obres estrangeres que aborden el tema de l'assaig o ho fa de manera testimonial, com veurem en comentar el cas de *The Encyclopedia of the Essay* (Chevalier 1997). Les desconeixences, que no s'equivoque ningú, solen ser mútues. Però, precisament per aquest motiu, vull ser cautelós en tots els sentits i rebaixar les expectatives, si és que algú en tenia. És molt probable que el coneixement d'unes altres literatures contribuiria a canviar i a perfilar millor alguns aspectes de la meua proposta teòrica. I no hi ha dubte que permetria fer més rica i representativa la selecció dels exemples. Davant d'això, només puc confessar l'esforç constant per posar-me al dia. Confie que, en els papers successius que tinga ocasió de publicar, aquesta faena de fons es podrà constatar. El que sí que podreu comprovar en el llibre que teniu a les mans és un cert resultat a l'hora de fer visibles les dones que han escrit assaig, tant en el passat com, especialment, en l'actualitat, on trobem que algunes de les propostes més importants i influents tenen signatura femenina. Aquesta afirmació es pot fer extensiva a les investigadores que s'hi han dedicat, però crec que, amb M. Elena Arenas (1997) al capdavant, ja s'havien revelat com un dels fonaments més evidents de la meua recerca. Ara, però, incorpore noves veus, com pot ser la d'Irène Langlet (2015), amb les quals puc aportar un marc teòric d'àmbit internacional cada vegada més sòlid i complet. Incorporar aquestes referències —d'autores o teòriques— implica constatar la seua existència, és a dir, atestar la seua realitat, però en la mesura que són citades en profunditat, suposa sobretot esmenar el dèficit que arrossegava en treballs anteriors. Això no vol dir,

tanmateix, que la qüestió de fons estiga resolta, ni de bon tros. Encara necessitem investigar més per a construir una història de l'assaig que incorpore escriptors que, tot i haver desplegat una trajectòria literària i pública important en la seua època, han sigut expulsades del cànon o, directament, de la memòria col·lectiva. Al seu torn, ens calen treballs que indaguen en la possibilitat d'identificar noms que van restar a l'ombra des del començament, sense a penes opció de fer-se notar en el seu context original. Tot plegat, amb una doble perspectiva sincrònica i diacrònica, hauria de servir per a confirmar o refutar determinades hipòtesis sobre la tradicional percepció que les dones han estat excloses del camp de l'assaig. En aquest sentit, podem unir les reflexions de Mary Beard (2017) sobre la presència de la dona en les esferes públiques —en l'àgora, per dir-ho a la manera clàssica— i la idea de funció social, que desenvoluparé més tard: si l'assaig, com veurem, es basa en la credibilitat de l'autor per a oferir una orientació intel·lectual, és fàcil pensar que aquest prestigi, durant bona part de la història, ha estat reservat exclusivament als homes. Això, en qualsevol cas, només il·lustra una línia d'anàlisi sobre una qüestió que requereix un estudi monogràfic per a ser resolta (amb el benentès que, probablement ara més que mai, estem en una disposició òptima per a, en efecte, resoldre-la).

Després del primer apartat, dedicat als fonaments teòrics de l'assaig, en dedicaré un altre als seus precedents històrics, de nou amb el desig de ser representatiu més que no exhaustiu. Si els portaré a col·lació, a més a més, serà per a il·lustrar aspectes importants de la teoria, que a poc a poc analitzarem i construirem. Per això, ràpidament passaré a analitzar les principals característiques de l'assaig segons les teories habituals que el descriuen, i també enunciaré els problemes clau que se'n deriven. Tot seguit, dedicaré un

capítol a desenvolupar les cinc coordenades d'anàlisi que hauré proposat prèviament, dividit en cinc apartats, un per cadascun dels paràmetres suggerits. En darrer lloc, trobareu tres capítols dedicats, respectivament, a les fronteres de l'assaig (amb el periodisme, la filosofia, la història, etc.) i al seu paper en el camp literari a hores d'ara. Tinc l'esperança que la bibliografia que clou l'obra servisca per a aprofundir en els meus encerts i esmenar les errades i vacil·lacions en què he pogut incórrer en treballs anteriors, en particular *D'Ors a Fuster. Per una història de l'assaig en la literatura contemporània* (López-Pampló 2017), del qual aquest llibre és una mena de continuació natural. En aquesta ocasió m'he apartat del propòsit historiogràfic i he procurat sintetitzar, amb més o menys fortuna, aportacions de la lingüística, la teoria literària, la història de l'edició i la sociologia, entre altres àmbits i disciplines. Ho he fet amb modèstia, perquè soc conscient que ací també he caigut en omissions i imprecisions. I ho he fet amb prudència, també, perquè sovint és arriscat mirar d'aglutinar perspectives diverses de les quals hom no és especialista, més encara quan hi ha àrees en desenvolupament constant i ràpid, mentre que n'hi ha d'altres que es despleguen més lentament. M'agradaria posar un parell d'exemples, en aquest sentit. En diferents moments, em referiré a l'obra de Teun Van Dijk (1983, 2009, 2014), però en el millor dels casos tan sols arribaré a suggerir l'enorme abast de les seues propostes, molt suggestives per la dimensió cognitiva que aporten al voltant de la comunicació humana (i, per tant, de la literatura). En canvi, no podré aportar tantes referències com m'agradaria sobre la història de l'edició; a pesar dels esforços recents en el nostre àmbit (Llanas 2006, 2007, Martínez Martín 2015, Larraz, Mengual & Sopena 2020), encara són molts els buits que arrosseguem en aquest camp, bé per falta

d'accés a les fonts, bé per l'absència d'un mètode d'anàlisi i síntesi prou consolidat.

Al cap i a la fi, espere que el balanç siga profitós i que la lectura d'aquest llibre resulte agradable i productiva. Ben mirat, com va dir Montaigne dels seus *Assaigs*, aquest és, també, «un llibre de bona fe», i poca cosa més. I ara, per fi i sense més dilació, entrem en matèria.

I. Fonaments de l'assaig

A partir de Montaigne i Bacon, foren nombrosos els autors que es van sumar a la nova forma literària representada per l'assaig, al marge del fet que feren servir explícitament aquesta denominació o, per contra, optaren per altres termes de connotacions semblants. No es tracta, ara, d'establir una genealogia: per les raons que he argüït abans, qualsevol llista d'autors i autores seria tan parcial com incompleta. A més a més, a pesar dels esforços de les darreres dècades (en l'àmbit castellà i català, per exemple, podem esmentar Au­llón de Haro 1987, Caballé 1995, Esteve 2010, López-Pampló 2017), no disposem de prou bibliografia consolidada per a construir, de manera representativa, crítica i inclusiva, una història de l'assaig en la literatura europea i americana, per no parlar d'altres tradicions. La inestabilitat teòrica de l'etiqueta, d'una banda, i la posició marginal que ocupa el gènere en la majoria d'històries generals, de l'altra, en dificulten la tasca. Tanmateix, existeixen unes quantes afortunades excepcions que confirmen —o desafien inclús— la regla; entre totes, m'agradaria destacar la monumental *Encyclopedia of the Essay*, editada per Tracy Chevalier (1997), una de les visions de conjunt més exhaustives i fonamentades del gènere a escala internacional. A partir de les contribucions de desenes d'especialistes d'arreu del món, l'obra presenta una imponent quantitat d'entrades monogràfiques, cadascuna amb una proposta d'ampliació bibliogràfica, ordenades alfabèticament i basades en una sòlida arquitectura formal, que permet diferenciar-les d'acord amb cinc propòsits temàtics, tres de principals (classes d'assaig, tradicions “nacionals” i autors) i dos de secundaris (premsa periòdica i assaigs concrets), els quals constitueixen, al seu torn, cinc vies d'entrada al llibre, en funció dels

II. Caracterització habitual de l'assaig

Si acceptem que l'assaig naix amb Michel de Montaigne, a pesar dels precedents que acabem d'esmentar, no ens ha de sorprendre gens que les aportacions teòriques sobre el gènere siguin relativament recents, com també les reflexions metaliteràries més sòlides (en la tradició catalana, com ja hem dit, destacarà per damunt de tot Joan Fuster).

Al llarg de la primera part del segle passat, György Lukács (1984 [1911]), Max Bense (2006 [1947]) i Theodor Adorno (2004 [1958]) publicaren tres textos breus, respectivament, sobre l'assaig. La seua relativa originalitat i la indubtable excepcionalitat que representen —a causa de la migradesa de les visions monogràfiques sobre el gènere— els han convertit en un referent clàssic, que no podem deixar de citar en aquest capítol. Així i tot, no els analitzaré ara un per un, sinó que, com ja he fet, n'oferiré un tast en diferents punts del llibre. Després d'aquest primer moment germànic, la teoria sobre l'assaig s'ha desenvolupat a bastament, encara que de manera molt desigual en termes cronològics i geogràfics, atés que, com evidencia Irène Langlet (2015: 14-21), una de les millors coneixedores de la qüestió, no sempre s'ha produït el necessari intercanvi i coneixement entre les diferents propostes. L'estudi de Langlet, citat sovint en aquest llibre i titulat *L'Abeille et la Balance*, s'inscriu en una sèrie d'aportacions recents que, des de l'àmbit francòfon (on cal incloure el Quebec, a més de França, Suïssa i Bèlgica), han contribuït a sistematitzar l'anàlisi dels problemes que abordem en aquest llibre, sense sucumbir a l'espenta gairebé imparable dels estudis culturals de base anglosaxona. Amb això no vull dir que negligisquen aquestes línies d'interpretació, ni tampoc les realitats que les condicionen (com ara el feminisme, les identitats de gènere o les dimen-

III. Cinc coordenades per a una anàlisi

Una vegada plantejades les principals qüestions teòriques que envolten l'assaig, m'agradaria aprofundir en alguns dels aspectes enunciats, i fer-ho, de més a més, amb l'ajuda de diferents exemples procedents d'obres que, al meu entendre, mereixen ser considerades des de l'òptica descrita. Com assenyale en la bibliografia final, he pres la decisió pràctica de centrar-me en la literatura catalana, sense deixar de citar fragments d'altres tradicions, però sempre donant preferència a aquelles obres traduïdes al català. Això ens permet, també, fer un tast de la concreció de l'assaig en el nostre àmbit cultural de referència, tant pel que fa a la producció original com al diàleg amb literatures més o menys pròximes o allunyades.

6. L'ESCRITURA EN PROSA

Si no fora perquè les obvietats s'han de dir, aquest apartat podria semblar sobrer. Tanmateix, darrere de l'evidència aparent que l'assaig s'escriu en prosa, hi ha implicacions que superen, de bon tros, la simple constatació formal. Ho hem vist abans quan analitzàvem el model fundacional de Montaigne, ja que la seua opció suposa un trencament relatiu i explícit amb la tradició mateixa de la qual parteix, en termes lingüístics però també d'estil. A banda, hi ha altres derivades, fruit de diverses interseccions teòriques, que a penes podré esbossar en aquest llibre. Una de tantes l'he suggerida d'arrapa i fugit unes quantes pàgines més amunt: no hauríem de descartar l'existència d'assaig en vers, ni en termes històrics ni en termes estrictament actuals (pensem, per un moment, en els *Assagets* d'Enric Casasses 2020). I, tanmateix, aquesta possibilitat és excepcional i, sobretot, no

IV. Les fronteres de l'assaig

Arribats a aquest punt, és evident que he defensat una visió integradora dels gèneres literaris, gens essencialista, que els entén com a construccions socials i cognitives que canvien en el temps i en l'espai i que responen, en un moviment d'adaptació constant, a les diferents realitats pròpies de cada època. Una posició així podria conduir, amb relativa facilitat, a un desig de dissolució. Si les fronteres dels gèneres literaris no es poden dibuixar amb un pinzell gros, ¿per què no renunciar-hi del tot? ¿Per què insistir en la categorització genèrica en lloc de prioritzar unes altres mirades a la literatura, que posen més èmfasi en els estudis culturals o en les individualitats dels creadors, per exemple? La resposta és senzilla: perquè els gèneres literaris existeixen, són categories de classificació vàlides i, si el món acadèmic hi renuncia, el món editorial —i no només— les continuarà fent servir, sense cap dic de contenció que contribuïska a una mínima claredat conceptual i, fins i tot, gosaria dir, a una certa aspiració d'honestat intel·lectual.

Agafem com a exemple les llistes de llibres més venuts. La simplicitat binària que diferencia entre ficció i no-ficció té un gran rendiment comercial, però més enllà d'això és una distinció excloent. Privilegia la novel·la, però la subsumeix en una categoria tan indefinida com és la “ficció”. Aparentment, per oposició, podria privilegiar l'assaig, però el desdibuixa en el batibull que representa la “no-ficció”. La poesia i el teatre, si alguna vegada escalen posicions, estan condemnats a la desubicació més absoluta. Al mateix temps, en aquestes llistes, que tenen en compte les novetats aparegudes cada setmana o cada mes, no solen disposar de molt d'espai ni els llibres infantils i juvenils (on també trobem narrativa, poesia, teatre i assaig), ni tampoc els llibres

A mode de conclusió: l'assaig en el camp literari actual

He deixat per al final d'aquest llibre una reflexió sobre l'assaig en el camp literari actual, la qual ens servirà per a resumir algunes qüestions prèvies i suggerir-ne unes quantes com a cloenda. No debades, el sentit últim de la reflexió l'he anunciat en uns quants moments del llibre: ¿quina posteritat li espera a aquest gènere literari? Si ens preguntem pel seu futur, òbviamment, és perquè hi detectem alguna feblesa en el present. De fet, crec que ja les he exposades, més o menys, aquestes febleses. La primera i més important és la fragilitat de l'etiqueta, que no acaba de consolidar-se com a quarta categoria de classificació genèrica al costat de la narrativa, el teatre i la poesia. El caràcter inefable de l'assaig, un dels principals tòpics que arrossega gràcies als precedents més il·lustres, ha dificultat el seu estudi sistemàtic. Al seu torn, això s'ha traduït en una presència limitada en les històries de la literatura, en els manuals generals sobre teoria literària i en tota mena d'enquestes crítiques i aproximacions canòniques de gran abast, les quals mereixerien un estudi a banda per a demostrar l'abast de la meua afirmació. A més a més, sovint aquesta modesta aparició de l'assaig es dona en companyia d'altres categories aparentment excloents, com ara crítica, autobiografia, memòries o crònica, entre moltes altres que hem comentat al llarg de les pàgines anteriors. Si la monumental *Encyclopedia of the Essay* (Chevalier 1997) representa un dels esforços més reeixits per a omplir aquestes llacunes a escala internacional, iniciatives d'aquesta mena són més aviat excepcionals, no tan sols per la magnitud, sinó sobretot per la perspectiva. Assumint el risc que suposa sempre recórrer a exemples concrets, podem comprovar que, en

Bibliografia

En aquesta bibliografia hi he inclòs, exclusivament, obres citades al llarg del llibre. No cal dir que les possibilitats d'ampliar-la són ben bé inesgotables, però volia garantir la correspondència entre els temes tractats, els enfocaments adoptats i les fonts utilitzades. Al meu parer, hi ha prou de material perquè les persones interessades puguin aprofundir en el ventall de qüestions teòriques abordades, com també en les classes d'assaig suggerides i en les obres i autors que les representen. Com és natural, les referències acadèmiques que cite contenen, al seu torn, les seues pròpies bibliografies, a partir de les quals es pot construir una xarxa ben bé infinita de connexions teòriques i pràctiques.

He optat per dividir aquest apartat en tres seccions, malgrat el risc que implica una classificació que, inevitablement, té un punt d'arbitrarietat subjectiva. En primer lloc, hi ha les obres específiques sobre l'assaig; a continuació, les referències acadèmiques generals, que tenen un abast que transcendeix aquest gènere literari; finalment, hi ha una llista de les obres de creació (assaigs, bàsicament) que he esmentat al llarg del llibre. M'agradaria incidir una última vegada en la idea que he defugit qualsevol pretensió canònica. Els exemples que he triat són representatius, sí, però la nòmina no aspira, ni de bon tros, a l'exhaustivitat, ans al contrari. La rellevància que hi adquireixen noms com Michel de Montaigne o Joan Fuster està més que justificada, al meu entendre, però cal ser cauts: al capdavant, els manuals i les històries de la literatura solen obviar l'assaig, llevat del moment històric en què emergeixen figures d'aquesta dimensió, a les quals solen dedicar un capítol monogràfic i ben bé metonímic, com si amb el comentari de la seua obra —i d'altres de concomitants, en el millor dels casos— n'hi

haguera prou per a liquidar el tema. Lluny d'aquest reduccionisme, aquesta bibliografia final pretén obrir les portes a un millor coneixement dels autors més divulgats, però també d'altres que el lector podrà descobrir a mesura que connecte els diferents punts d'aquesta xarxa quasi il·limitada a la qual em referia poques línies més amunt. Abans de continuar, he de fer un advertiment sobre els idiomes de les obres citades. Com a criteri general, he mirat d'oferir la traducció catalana, si n'hi ha. En cas que no siga així, he recorregut a les versions en castellà o, senzillament, a les obres originals, en particular quan aquestes estan escrites en anglès o francès. Soc conscient que potser no és el sistema més coherent, però he posat per davant l'accessibilitat en la consulta de les fonts, tenint en compte el catàleg habitual de les biblioteques universitàries, per exemple, o la facilitat de lectura que proporcionen les traduccions de determinades obres literàries si les contraposem amb les originals (en particular quan ens apartem de la tradició de l'Europa occidental, lògicament).

ESTUDIS

Com haurà pogut comprovar qui arribe fins ací després de llegir aquest llibre, no m'he basat estrictament en teories o reflexions monogràfiques sobre l'assaig, sinó que he procurat obrir el focus i incorporar-hi, amb la mateixa importància —o més, fins i tot—, referències de caràcter més general, les quals, tanmateix, contribueixen a oferir un marc d'anàlisi complet sobre la naturalesa de l'assaig, des de diferents perspectives (filològiques, sociològiques, històriques, psicològiques, etc.). Això explica que no ens hàgem detingut tant com seria previsible en les reflexions clàssiques de Lukács (1984), Bense (2006) o Adorno (2004) i que, en canvi, hà-

gem concedit molta més importància a les aportacions de Genette (1987, 2004) o de Lejeune (1996), per exemple. Per descomptat, això m'obliga a reconèixer una paradoxa: potser m'he basat més en obres que no parlen de l'assaig que en aquelles que sí que ho fan. Ni que siga com a descàrrec, vull recordar que la teoria literària contemporània i actual no ha dedicat una atenció prioritària a aquest gènere i, sovint, ha diluït l'etiqueta en altres categories o, senzillament, ha ignorat aquest àmbit d'expressió literària. Això passa, per exemple, en el manual de Jonathan Culler (1997), el qual, tanmateix, ens proporciona una guia sintètica i intel·ligent per a entendre els principals debats que recorren la teoria literària a hores d'ara, entre els quals hi ha la naturalesa mateixa de la teoria (més o menys analítica o especulativa) i altres nocions, com ara la identitat, que poden tindre un enorme rendiment en l'estudi de l'assaig.

Al marge dels clàssics que he citat, m'agradaria destacar la importància de dues obres dedicades en exclusiva a l'assaig, sobre les quals —potser— no he incidit prou al llarg de les pàgines precedents: em referisc a les monografies de María Elena Arenas (1997) i d'Irène Langlet (2015), les quals representen, fins on jo tinc constància, dos dels intents més reeixits per a fornir una teoria general de l'assaig. La humil preposició que encapçala l'estudi d'Arenas (*Hacia una teoría...*) i el discret subtítol de l'obra de Langlet (*Penser l'essai*) ja ens indiquen el caràcter prudent de les propostes, conscients de les seues limitacions, però convençudes de la direcció d'anàlisi adoptada. Aquesta *Primera lliçó sobre l'assaig*, com bona part dels meus treballs anteriors, té un deute innegable cap a l'obra d'Arenas, alhora que incorpora la visió renovada de Langlet. Al costat d'aquestes referències, n'hi ha d'altres, més focalitzades en la literatura catalana, que enllacen —perquè l'inspiren o el continuen— amb

l'enfocament que he triat en aquest llibre, com ara els treballs d'Ortín (1996), Pla (1997), Esteve (2010), Gregori (2011) o Cano (2022).

He procurat afegir, també, estudis que provenen d'àmbits menys centrats en la literatura. Així, si fa uns anys vaig considerar fonamentals les reflexions de Pierre Bourdieu (1992) —que no he deixat de citar—, ara em pareixen més profitoses i sistemàtiques (per més analítiques que especulatives) les aportacions de l'anomenada anàlisi del discurs. Amb el treball de Teun Van Dijk (1983, 2009, 2014) al capdavant, constitueixen una peça fonamental per a la comprensió de la literatura en els termes que he intentat plantejar. A banda dels seus treballs clàssics sobre tipologies textuais, les obres recents de l'investigador holandès amplien el camp cap a la neurolingüística, entre altres disciplines, i ofereixen una visió completa i molt fonamentada de la comunicació humana; així, encara que no parlen pròpiament de literatura, ens proporcionen un punt de partida molt suggeridor per a elaborar una concepció de la literatura com a discurs, que codifica coneixements, creences i valors i que, òbviament, en crea de nous, tot plegat emmarcat en un sistema de convencions socials i marcs mentals que, com he dit, obrin possibilitats d'anàlisi tot just esbossades en aquest llibre.

A) Referències teòriques sobre l'assaig

Adorno, Theodor

2004 *L'assaig com a forma*, València, Publicacions de la Universitat de València [«Der Essay als Form», dins *Noten zur Literatur*, Frankfurt, Suhrkamp, 1958].

Arenas, María Elena

1997 *Hacia una teoría general del ensayo. Construcción del*

Índex analític

- acte de parla, 75
- aforisme, 36-37, 49
- anàlisi del discurs, 46, 124
- article d'opinió, 24, 36, 98
- assaig (definició), 28-29
- assaig deliberatiu, 33, 34-36, 47, 84, 103, 106, 11, 119
 - assaig divulgatiu, 33, 38-39, 84, 103, 105, 111, 119, 132
 - assaig lliure, 35, 36, 38
 - assaig monogràfic, 38
- autoajuda, 54, 104, 111
- autobiografia, 37, 67, 71, 77, 78, 109
- autoficció, 37, 70, 71, 73
- biografia, 32
- camp literari, 15, 23, 57, 78, 80, 84, 89, 94, 96, 109
- capital econòmic, 113
- capital simbòlic, 111, 113
- ciència, 57, 67, 69, 100, 103, 115, 116, 119
- còmic, 88, 97, 104-106
- crònica, 37, 96, 106, 109
- divulgació, 52, 101, 103, 106
- edició, 15, 54
- ethos*, 30, 68, 77, 79
- feminisme, 45, 117
- ficció, 9, 21, 28, 29, 30, 54, 55, 60, 61, 66, 67, 69, 70, 73, 92, 93, 111
- filosofia, 15, 40, 50, 57, 66, 100-103, 115, 116, 118, 119
- funció social, 14, 23, 24, 28, 31, 37, 39, 47, 52, 56, 59, 68, 76, 87-92, 98, 114, 116-119
- gènere (definició), 25
- història, 69, 89, 100-103
- horitzó d'expectatives, 24, 49, 88
- identitat, 34, 38, 40, 45, 47, 123
- Il·lustració, 10, 43
- intel·lectual, 24, 30, 32, 43, 68,

- 83, 90, 114
- lector model, 48, 49, 52
- literatura d'idees, 33, 57
- literatura del jo, 30, 33
- literatura infantil i juvenil, 93, 104-106
- literatura íntima, 34
- literatura popular, 42, 58
- literatura privada, 34
- llibre de viatges, 37, 110
- memòries, 37, 71, 109
- model mental, 27, 62, 74, 95
- mons possibles, 68-69
- narrativa, 20, 25, 28, 29, 34, 37, 59, 62, 67, 71, 73, 78, 84, 88, 101, 102, 105, 109-111, 118
- narrativa testimonial, 72
- no-ficció, 37, 54, 55, 60, 72, 85, 93, 97, 98, 104, 110, 111, 114
- notícia, 96
- pacte autobiogràfic, 28, 30, 34, 50, 67-73, 77, 118
- pacte de lectura, 31, 69, 71, 97, 98
- paratext, 24, 28, 31, 67, 79-87, 118
- epitext, 80-83
- peritext, 80-85
- periodisme, 66, 69, 95-100, 114
- poesia, 9, 20, 21, 25, 28, 29, 34, 36, 42, 60, 62, 88, 93, 101, 105, 109
- poètica, 55, 61
- premis literaris, 35, 36, 72, 73, 84, 102
- prosa, 10, 21, 22, 28, 29, 40, 42, 48, 60, 61, 65-67, 110, 118
- reportatge, 96
- retòrica, 55, 61
- teatre, 9, 20, 21, 25, 28, 29, 34, 36, 42, 60, 62, 88, 93, 101, 105, 109
- tipologies textuais,
- argumentació, 28, 30, 31, 37, 38, 49, 50, 58, 62, 74-79, 118
- narració, 37, 62, 74
- descripció-exposició, 62, 74